

УДК 331.5:332 (477)

Г.Ю. ШВИДКА,
*Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. В.М. Птухи НАН України*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Перехід України до ринкових економічних відносин потребує формування ринку праці як основоположного елемента ринкового механізму, що має забезпечувати ефективну взаємодію між попитом та пропозицією робочої сили. Ринок праці також має сприяти відтворенню робочої сили, яка відповідає вимогам сучасного виробництва, забезпечувати раціональну структуру зайнятості, активізувати мобільність робочої сили тощо.

У регіональному аспекті основна функція ринку праці полягає в перерозподілі робочої сили між регіонами, видами економічної діяльності і сферами виробництва та забезпеченні роботою економічно активного населення регіону. Нерівномірність розвитку регіональних ринків праці значною мірою залежить від розміщення продуктивних сил, зумовленого наявними природними ресурсами, історичним розвитком та місцевими традиціями, і відображає економічну спеціалізацію регіонів країни [1].

Диференціація регіональних ринків праці викликана нерівномірністю соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема обсягами наявного ресурсного потенціалу й ефективністю його використання, що зумовлює різні можливості щодо врегулювання попиту і пропозиції робочої сили та регіональні диспропорції за показниками безробіття. Відтак, динамічний розвиток економіки країни не супроводжується структурними змінами в регіонах, а має екстенсивний характер, коли зростають традиційні потужні промислові центри та залишаються у стані стагнації регіони з більш низьким рівнем промислового потенціалу [2].

Наукові засади розробки стратегії розвитку ринку праці в Україні обґрунтовуються в роботах О.М. Алімова, М.І. Долішнього, С.І. Пирожкова, С.І. Бандура, О.А. Грішної, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, О.В. Макарової, В.В. Онікієнка, І.Л. Петрової, Л.Г. Ткаченко, О.М. Палій та багатьох інших вітчизняних науковців. Однак проблема розвитку ринку праці залишається актуальною.

Метою статті є оцінка впливу фінансово-економічної кризи на стан регіональних ринків праці та територіальні особливості економічної активності, зайнятості та безробіття.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці як одна зі складових ринкової системи, що відображає наявні проблеми вітчизняної економіки, зазнав істотного впливу глобальної фінансово-економічної кризи. В Україні її глибина була зумовлена не лише зовнішніми чинниками, а й низкою внутрішніх економічних і політичних чинників, у тому числі незадовільним рівнем використання трудового потенціалу суспільства й регіонів, що вимагає серйозних змін у підходах до регулювання регіональних ринків праці.

Чисельність *економічно активного населення* віком 15–70 років в Україні у 2009 р., порівняно з 2008 р., зменшилась на 1,1% і становила 22,2 млн. осіб, з яких 20,2 млн., або 91,2% були зайняті економічною діяльністю, решта 2,0 млн. осіб – безробітні. Втім рівень економічної активності населення віком 15–70 років не змінився та становив 63,3%.

Кількість економічно активного населення працездатного віку у 2009 р., порівняно з 2008 р., зменшилась на 1,7% та становила 20,3 млн. осіб, або 91,7% від зазначеної категорії населення віком 15–70 років. Рівень участі в робочій силі населення працездатного віку знизився з 72,3% до 71,6%. При цьому скорочення рівня економічної активності спостерігалось у жителів міських поселень, тоді як у сільській місцевості цей показник зріс (табл. 1) [3].

Регіональна диференціація рівня економічної активності обумовлюється особливостями статево-вікової структури населення, загальною ситуацією на ринках праці, традиційно-культурною специфікою регіонів, а у 2009 р. – також впливом фінансово-економічної кризи. Найвищі рівні економічної активності у 2009 році спостерігалися у м. Києві – 67,5%, у Чернігівській – 65,6%, Житомирській – 65,3%; найнижчі – у Івано-Франківській області – 57,0%, Тернопільській – 59,6% та Одеській – 61,0%.

Зайнятість населення в Україні останніми роками зазнає значних змін. Хоча загальний її рівень залишається високим, відбулися істотні структурні зрушення зайнятості, а саме:

- сформувався більш гнучкий ринок праці;
- протягом тривалого періоду спостерігається скорочення масштабів зайнятості у легальній сфері економіки, а попит на робочу силу в цій сфері не збільшився;
- значного поширення набула неформальна зайнятість, оскільки вона є найбільш доступною і не ставить високих професійно-кваліфікаційних вимог до працівників;
- формуються значні контингенти трудових мігрантів, які здійснюють виїзди на більш тривалий термін на роботу в іншу місцевість або за кордон.

Протягом 2008–2009 рр. сталося безпрецедентне скорочення виробництва промислової продукції, різке падіння обсягів будівництва і послуг, що привело до зниження рівня зайнятості на підприємствах, наростання обсягів неповної зайнятості та заборгованості з виплати заробітної плати. Зокрема, у грудні 2009 року найбільш високими залишалися обсяги заборгованості з виплати заробітної плати у Донецькій (266,2 млн. грн.) і Луганській областях (132,4 млн. грн.), та у м. Києві (140,4 млн. грн.) [4].

Чисельність зайнятого населення віком 15–70 років у 2009 р., порівняно з 2008 р., зменшилась на 780,8 тис. осіб, або на 3,7% та становила 20,2 млн. осіб., з яких особи працездатного віку склали 18,4 млн., або 91,0%. Зайнятість зменшилась у промисловості (на 29,4%), будівництві (на 16,4%), сільському господарстві (на 16,3%). Водночас збільшення обсягів зайнятості було зафіксоване у діяльності транспорту та зв'язку, охороні здоров'я, операціях з нерухомим майном, діяльності домашніх господарств та деяких інших видах економічної діяльності.

Таблиця 1

Рівні економічної активності, зайнятості і безробіття населення віком 15–70 років за регіонами України 2008–2009 рр., %

	Рівень економічної активності		Рівень зайнятості		Рівень безробіття (за методологією МОП)	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Україна	63,3	63,3	59,3	57,7	6,4	8,8
АР Крим	63,2	64,4	60,2	60,0	4,7	6,8
Вінницька	62,7	63,6	58,7	56,9	6,4	10,6
Волинська	64,1	63,4	58,8	57,4	8,3	9,4
Дніпропетровська	63,0	64,2	59,9	59,3	5,1	7,8
Донецька	64,4	63,2	60,7	57,3	5,7	9,4
Житомирська	64,5	65,3	58,9	58,3	8,7	10,7
Закарпатська	64,0	63,2	59,9	56,9	6,4	9,9
Запорізька	63,3	63,8	59,5	58,6	6,0	8,1
Івано-Франківська	58,0	57,0	53,4	51,9	7,9	9,0
Київська	63,8	62,8	60,1	57,7	5,8	8,1
Кіровоградська	63,6	62,4	58,5	56,2	8,0	9,9
Луганська	62,1	61,5	58,0	56,7	6,6	7,7
Львівська	62,2	62,5	57,5	57,2	7,6	8,5
Миколаївська	64,3	64,2	58,9	58,2	8,3	9,3
Одеська	60,6	61,0	57,9	56,9	4,5	6,8
Полтавська	63,7	63,2	59,6	56,7	6,5	10,2
Рівненська	63,0	63,5	57,4	55,5	8,8	12,7
Сумська	64,2	62,5	59,4	55,5	7,4	11,1
Тернопільська	58,2	59,6	53,1	52,9	8,8	11,3
Харківська	63,2	63,3	59,8	58,5	5,3	7,7
Херсонська	64,9	64,0	59,5	57,9	8,3	9,5
Хмельницька	64,6	64,6	59,4	58,5	8,0	9,5
Черкаська	63,9	64,3	58,6	57,3	8,2	10,8
Чернівецька	62,4	62,3	57,2	56,5	8,4	9,4
Чернігівська	64,8	65,6	59,8	58,3	7,6	11,1
м. Київ	66,9	67,5	64,6	63,1	3,1	6,5
м. Севастополь	65,2	65,4	62,8	61,1	3,7	6,7

Джерело: за даними офіційного сайту Держкомстату України www.ukrstat.gov.ua

Рівень зайнятості населення віком 15–70 років знизився з 59,3% до 57,7%, при цьому рівень зайнятості зменшився лише у міського населення (з 58,2% до 55,8%), тоді як у мешканців сільської місцевості він зріс з 61,8% до 62,2%.

За статусом переважну частину всіх зайнятих становлять працюючі за наймом – 81,5%, самозайняті – 17,2%, незначну кількість складають роботодавці – 1,0% та безоплатно працюючі члени сім'ї – 0,3% (рис 1) [5,6].

Джерело: Держкомстат України

Рис. 1. Зайняте населення у віці 15–70 років за статусом зайнятості у 2009 р.
(% до всього зайнятого населення)

Зниження рівнів зайнятості населення у 2009 р. спостерігалось у всіх регіонах країни, особливо істотно у Сумській (на 3,9 в.п.), Донецькій (на 3,4 в.п.), Закарпатській (на 3,0 в.п.) областях.

Найвищі рівні зайнятості були у м. Києві – 63,1%, у м. Севастополі – 61,1, у Дніпропетровській області – 59,3, у Київській – 60,1, у Харківській – 58,5%. Зосередженість зайнятого населення у цих регіонах пояснюється значною концентрацією промислового виробництва та достатньою розвиненістю інфраструктури. Найнижчі – у Івано-Франківській – 51,9%, у Тернопільській області – 52,9%. Проблеми ринку праці західних областей України полягають у традиційно менш розвинутому промисловому виробництві порівняно зі східними регіонами, що завжди недостатньо забезпечувало реалізацію економічної активності населення і відповідно формувало контингенти трудових мігрантів.

Розвиток національного ринку праці неминуче супроводжується зростанням *безробіття*, що, з одного боку, природно обумовлюється становленням ринкових відносин, реструктуризацією виробництва, а з другого – поглибленням кризових явищ в економіці, скороченням виробництва майже в усіх сферах економіки, що призвело до збільшення масштабів безробіття.

Чисельність безробітних у віці 15–70 років в Україні у 2009 р., порівняно з попереднім роком, зросла на 533,7 тис. осіб, або на 37,5%, сягнувши 2,0 млн. осіб., хоча з 2000 р. по 2008 р. (період економічного зростання) вона постійно зменшувалась. Серед безробітних 74,4% склали мешканці міської місцевості (1,5 млн. осіб), решту – сільські жителі (502,0 тис. осіб). Зростання безробіття спостерігалось як серед міського (з 6,7 до 9,6%),

так і серед сільського населення (з 5,7 до 7,2%). Рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП), зріс на 2,4% та становив 8,8% економічно активного населення зазначеного віку.

Серед чоловіків рівень безробіття зріс на 3,7% та склав 10,3%, серед жінок цей показник зріс на 1,2% і становив 7,3%. Таке значне зростання безробіття серед чоловіків є наслідком фінансово-економічної кризи у базових галузях економіки, де зайняті переважно чоловіки – будівництві, хімічній, металургійній промисловості та машинобудуванні.

Впродовж 2009 року відбулися істотні структурні зміни в причинах безробіття. Так, питома вага вивільнених з економічних причин збільшилась на 17,4% і становила 45,5% від загальної кількості безробітних. При цьому частка звільнених за власним бажанням зменшилась на 11,6% (27,0%), непрацевлаштованих після закінчення навчальних закладів – на 4,2% (14,1%), звільнених у зв'язку з закінченням строку контракту – на 1,9% (9,0%).

Показник середньої тривалості безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) впродовж 2009 року не змінився та залишився на рівні 6 місяців. Питома вага осіб, термін пошуку роботи яких був до 3 місяців, зменшилась, водночас спостерігалось істотне зростання частки безробітних, які шукали роботу від 3 до 9 місяців. Частка довготривалого безробіття скоротилася з 20,6% до 14,0%, але це пов'язано з переходом до економічної неактивності.

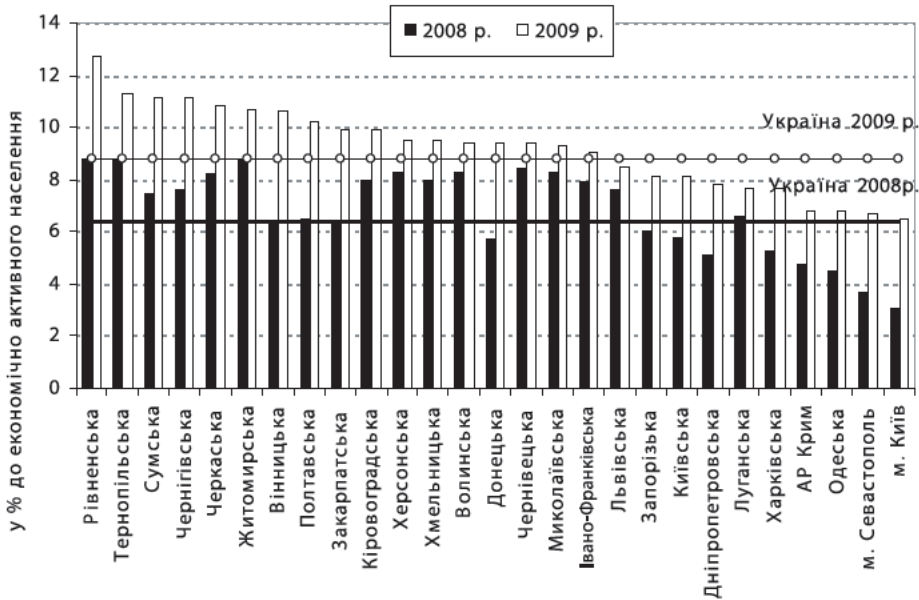
Ситуація на регіональних ринках праці характеризується нерівномірністю розподілу безробіття. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед населення віком 15–70 років підвищився у всіх регіонах України. Найбільше цей показник зріс у Вінницькій (на 4,2%), Рівненській (на 3,9%), Донецькій, Сумській та Полтавській (на 3,7% у кожній) областях. Найвищі рівні безробіття населення віком 15–70 років спостерігалися у Рівненській – 12,7%, Тернопільській – 11,3%, Сумській та Чернігівській областях – 11,1%; найнижчі – у м. Києві – 6,5%, у м. Севастополі – 6,7, в Одеській області та в АР Крим – 6,8% (рис.2).

Контингент зареєстрованих безробітних у регіонах в основному формується за рахунок вивільнених з промислових підприємств. Він більш ніж на 50% сформований з кваліфікованих робітників з інструментом, операторів та складальників устаткування і машин, а також робітників різного профілю.

Рівень зареєстрованого безробіття в середньому за 2009 р. склав 3,4% від економічно активного населення працездатного віку. Зазначений показник був вищим серед жінок (4,0%), порівняно з чоловіками (2,9%), та у населення сільської місцевості (4,7%), порівняно з міськими жителями (2,9%). Слід зазначити, що на кінець 2009 р. рівень зареєстрованого безробіття становив 2,6% економічно активного населення працездатного віку.

Найбільше напруження на регіональних ринках праці спостерігається у західній та центральній частинах країни. Так, найвище навантаження в середньому на одне вакантне робоче місце у 2009 році залишалось у Черкаській (90,9 особи), Івано-Франківській (81,0), Хмельницькій (60,9), Вінницькій (47,7 особи). Найменша диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили зафіксована в містах Києві (0,2) та Севастополі (1,5).

За даними Держкомстату, у 2009р. чисельність *економічно неактивного* населення віком 15–70 років в Україні становила 12,8 млн. осіб, що майже на 200 тис. осіб менше порівняно з 2008 р. З них кожен другий був пенсіонером, кожен четвертий – учнем або студентом, кожен шостий – зайнятий у домогосподарстві. Внаслідок фінансово-економічної кризи збільшилась питома вага осіб, зневірених у пошуках роботи, тих, які не знали де і як шукати роботу, або вважали, що немає підходящої роботи до 2,6% (проти 1,9% у 2008 році).

Джерело: Держкомстат України

Рис. 2. Рівень безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) у середньому за 2008–2009 рр. за регіонами (у % до економічно активного населення)

Значною проблемою на шляху досягнення продуктивної зайнятості є *вимушена неповна зайнятість* (часткове безробіття), обсяги якої у зв'язку з фінансово-економічною кризою різко зросли. Протягом 2009р. у адміністративних відпустках з ініціативи адміністрацій перебувало 275,9 тис. працівників, що на 96,4 тис. осіб більше, ніж у 2008 році (або у 1,5 разу). Чисельність осіб, переведених у режим неповного робочого часу, зростає з 1205,8 тис. осіб у 2008 році до 2063,3 тис. осіб у 2009 році (або в 1,7 разу).

У вимушених адміністративних відпустках протягом 2009р. перебувало 2,6% та у режимі неповного робочого часу – 19,4% середньооблікової чисельності штатних працівників (у 2008 році зазначені показники становили, відповідно, 1,6% та 10,6%). Найбільшою питома вага працівників, що перебували в адміністративних відпустках, була у Волинській, Хмельницькій та Кіровоградській областях (2,9% – 3,6% середньооблікової чисельності штатних працівників), а найменшою – в Луганській, Сумській та Полтавській областях (менше 1% середньооблікової чисельності штатних працівників).

У Запорізькій області кожного п'ятого працівника було переведено на режим неповного робочого часу (21,4% середньооблікової чисельності штатних працівників), а у містах Севастополі та Києві, Рівненській області їх питома вага становила 5,2% – 6,0% середньооблікової чисельності штатних працівників.

Практика переведення працівників в умови вимушеної неповної зайнятості найбільшого поширення набула у промисловості та будівництві, де в адміністративних відпустках перебувало, відповідно, 3,2% та 5,0% середньооблікової чисельності штатних працівників, 20,6% та 25,0% – працювало у режимі неповного робочого часу.

Вплив кризових явищ в економіці супроводжувався зниженням рівня мобільності робочої сили. Чисельність прийнятих працівників зменшилась на 823,5 тис., а чисельність осіб, які вибули з підприємств, установ та організацій – на 680,6 тис. Кількість вибулих із причин плинності кадрів і прийнятих на вакантні робочі місця порівняно з попереднім роком скоротилася майже на чверть, а кількість звільнених працівників з причин скорочення штатів зросла майже вдвічі (1,6% середньооблікової чисельності працівників).

Утім, якщо коефіцієнт вибуття (28,7%) перевищував коефіцієнт прийому (22,5%) в цілому по економіці на 6,2%, то значнішу різницю між цими показниками зафіксовано у будівництві (на 23,3%), водному транспорті (на 21,4%), фінансових установах (на 15,3%), на підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку (на 12,4%) і готелях та ресторанах (на 11,2%), а серед промислових видів діяльності – у виробництві неметалевої мінеральної продукції (на 22,0%), виробництві транспортних засобів та устаткування (на 15,9%), виробництві машин та устаткування і в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (на 13,8 і 13,7% відповідно) [6].

Працевлаштування є основним і найбільш ефективним заходом активної політики ринку праці. Це єдиний захід, що безпосередньо забезпечує реалізацію економічної активності незайнятого населення шляхом надання робочих місць. Проте, зважаючи на сучасні реалії української економіки, зокрема обмежені можливості нагнітання попиту на робочу силу, наявних вакансій не вистачає для реалізації сукупної трудової активності населення.

За сприяння Державної служби зайнятості у 2009 р. працевлаштовано 702,7 тис. осіб, або 32,8% незайнятого населення, яке перебувало на обліку цієї установи (у 2008 р. – 1084,0 тис. та 43,3% відповідно).

Серед працевлаштованих майже половину (46,6%) становили жінки й молодь віком до 35 років (47,1%). Спостерігалось значне зниження рівня працевлаштування в усіх регіонах у 2009 р., найбільше у Дніпропетровській (19,5%) та Київській (16,0%) областях, найменше у Хмельницькій (3,4%) та Миколаївській (5,4%) областях.

Аналіз стану ринку праці регіону може бути здійснений, насамперед, за допомогою оцінки показників рівня економічної активності населення, зайнятості та безробіття, плинності робочої сили. Рівень економічної активності населення регіону, який формує обсяги пропозиції робочої сили на ринку праці, містить компоненти, що різноспрямовано впливають на структуру зайнятості.

Комплексне діагностування розвитку регіональних ринків праці потребує розрахунку інтегрального індексу розвиненості ринку праці, за результатами розрахунків якого буде утворюватися рейтинг регіонів України [7].

Висновки. Активна регіональна політика не повинна спрямовуватися переважно на зменшення регіональної диференціації ринків праці. Її завдання полягає у створенні передумов та визначенні перспективних напрямів здатних прискорити розвиток.

Дослідження регіональних ринків праці надасть можливість відповідним державним інститутам точніше виявляти здобутки і проблеми в їх розвитку, визначати пріоритети і цільові показники для кожного з регіонів, конкретизувати заходи, спрямовані на вирівнювання соціально-економічного розвитку та подальше зростання регіонів.

Джерела

1. *Онiкiснко В.В., Ткаченко Л.Г., Ємельяненко Л.М.* Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи. – К.: НАН України, 2007. – 285 с.

2. *Новак І.М.* Соціальний розвиток регіонів України: оцінка та напрями зменшення диспропорцій: Монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості, Ін-т демографії та соціальних досліджень. – Донецьк–Київ, 2008. – 185 с.

3. *Економічна активність населення України.* Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2008. – 224 с.

4. *Заробітна плата та стан її виплати у грудні 2009 року.* Держкомстат України [Електр. ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

5. *Ринок праці України у 2008 році: аналітично-статистичний збірник.* – К.: Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, 2009. – 241 с.

6. *Офіційний сайт Держкомстату України:* www.ukrstat.gov.ua

7. *Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз.* Колективна монографія. – К.: НАН України, 2007. – 327 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу регіональних ринків праці та окремих їх аспектів. Висвітлено основу формування пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, показано взаємозалежність окремих аспектів ринку праці. Досліджено територіальні особливості економічної активності та зайнятості населення. Приділено увагу вирішенню проблем безробіття за допомогою активних заходів соціальної політики.

Аннотация. Статья посвящена анализу региональных рынков труда и отдельных их аспектов. Рассмотрено основу формирования предложения рабочей силы на региональных рынках труда, показана взаимозависимость отдельных аспектов рынка труда. Исследованы территориальные особенности экономической активности и занятости населения. Уделено внимание решению проблем безработицы с помощью активных мероприятий социальной политики.

Summary. This article is devoted to thorough analysis of regional labour markets and their individual aspects. The basic of formation labour force in regions shows the interdependence of certain aspects of the labour market. Investigated the formation of territorial characteristics of economically active and employed population. Paid attention to the problems of unemployment through active measures of social policy. Current situation labour market in Ukraine caused by macroeconomic factors, namely: the dire consequences of prolonged economic crisis that accompanied the fall of most industries and corresponding reduction in labour demand, significant problems in the monetary sector, low investment activities. Today's deep economic crisis in Ukraine not only due to external factors, but also as a series of internal economic and political factors, among which are the unsatisfactory features of influence of society, region, requiring major changes in approaches to managing the labour market.

The main tool of state influence in the development of regional labour market and to overcome their regional disparities is to identify priorities and targets for each region, sources and amounts of funding needed to achieve them.

Ключові слова: регіональний ринок праці, економічно активне населення, зайнятість, безробіття, працевлаштування.

Ключевые слова: региональный рынок труда, экономически активное население, занятость, безработица, трудоустройство.

Key words: regional labour market, economically active population, employment, unemployment, placement.

Стаття надійшла до редакції журналу 07.04.2010 р.